

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a **Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported** (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

Հիշատակագրություն 1891

18948

891.99

4-31

542-3

-3P

3P

120

Վ. ՓԵՓԵԳԵԱՆՑ

ՃԳՆԱԻՈՐ ԵՂՕ

(ԹԻՒՐԲԸՀԱՅԵՐԻ ԿԵՆՏՐՈՆ)

ՄՈՍԿՈՒՍ

ՏՊԱՐԱՆ ՄԿՐՏԻՉ ԲԱՐԻՈՒԴԱՐԵԱՆԻ.

1891

(27)

891.99

4-31

Uy

Վ. ՓԼՓԼՁԵԼՆՑ.

ՃԳՆԱԻՈՐ ԵՂՕ

(ԹԻԻՐԲԱԶԱՅԵՐԻ ԿԵՆՏՐՈՆ)

12003

Մ Ո Ս Կ Ո Ւ Ա.

ՏՊԱՐԱՆ ՄԿՐՏԻԶ ԲԱՐԽՈՒԴԱՐԵԱՆԻ.

1891

1001
4401

Дозволено Цензурою. С.-Петербургъ, 2 Юля 1891 г.

21358-60

Типографія М. Бархударяня, Газетный пер. д. Ланозова, Москва.

ՃԳՆԱԽՈՐ ԵՂՕ:

Ա.

— Չէ՛, այսպէս չի լինիլ... վարենք մենք, հնձէ հասան բէզը, ժողովներ մենք, չարչարուենք մենք, «կօտի-բեղիբի» գիմանանք մենք, հասան բէզը հան-գիստ՝ մէջքը բարձին տայ ու մեր քրտինքը ուտէ, մեր կանանց քաշէ ու ելնէ մեր ամեն բանը ծաղրէ...
— Մեզ ասէ թէ՛ «Քրիստոս էլ ինձ նման աւագակ էր՝ խաչեցին»...

— Գոռայ թէ՛ հայը գեաւուր է, գեաւուրն ո՞վ է, որ սիրուն կին ունենայ, տաւար ու հզ ունենայ...

— Հանգիստ ապրի...

— Գեաւուրը ստեղծուած է, որ միւսեկմանին ծառայէ...

Այս խօսքերը տեղի էին ունենում սրանից մի քանի տարի առաջ՝ Մուշի Զուխուրայ կողմի գիւղերից մէկում գտնուող՝ մի մեծ տան սենեակում, ուր հաւաքուած նստել էին 30—40 ձերեր և լսում էին երիտասարդների այդ կատաղի խօսքերը:

— Չո՛, գոռայ մի ուրիշ երիտասարդ, — օրը ցորեկով գայ ձեռքիցս կոփս խլէ ու ինձ էլ ապտակ

խփէ... ան, թէ որ հայրս չ'աղաչէր լռելու, աես ես ինչպէս նրա մեծ փրդուչը ահանջը կրթողնէի...

— Զօ՛, ձօ՛, ձօ՛, գոչեց ծանրութեամբ ծերունիներին մէկը՝ երիտասարդին դառնալով, — լեզուդ քեզ քաշէ՝ դո՛ւ ով, այդպէս մեծ խօսքերն ով. դու էլ նահատակ լինելդ ես մէջ տեղ բերում, էլ չես մտածում, որ եթէ մի շարժում գործես քեզ պաշտպանելու, առաջ քեզ և ապա ամբողջ ընտանիքդ կտոր-կտոր կ'անէ անօրէնք. դիտե՛ս թէ՛ որտեղ ես, ի՞նչ ես կորցրել, ինչ ես որոնում... հըր է իրաւունք, հըր է արդարութիւն, բոլորը հաջի-թայիբի¹⁾ փեշերի տակ են թաղնուել. քանի քանի հրաշքով՝ մարդու նմանող միւթէսէրիֆներ²⁾ փորձեցին իրաւունքը և օրէնքը այդ փեշերից ազատել, բայց հաջի-թայիբը հեռագիր տուաւ իւր գիտցած տեղը, մաշայով Մշոյ երկրից թուցրեց այդ «երեսաներին» և օրէնքը այս անգամ բարձ շինելով՝ գլխի տակը դրաւ ու այս ու այն բէզի ձեռքը մի մի սուր տուաւ: Զէ՛նդ կտրիր ու մեզ փորձառուներին լսիր. հալա, քանի կարող ենք, քար-ծար կ'անենք, որ մեր կրօնը ու ունեցածը պահենք, երբ չըկարողացանք... է՛հ, հալբաթ հային էլ Աստուած կայ...

— Լաւ է ասում Աստուծը, դիտեց մի ուրիշ ծերունի, — երթանք այդ անիծածի մօտ, նորէն աղաչենք, ոտքերն ընկնենք, իր մարգարէն իրեն յիշենենք, բաւքի մեզ ոգորմայ:

¹⁾ Մուշի մէջ մի յայտնի շէյխ-աւաղակապետ, որ շատ ազդեցիկ մարդ է. յայտնի Մուսա-բէզի անունն է, մինչև այժմ կենդանի և երկիրը տակն ու վրայ է անում:

²⁾ Գաւառապետ:

— Տէր, ողորմեա, գոչեց մի ուրիշ ծերունի, — զեռերէկ էր, որ անիծուածի ոտքն էլ լիզելու իջանք. էլի՞ զնանք:

— Իդուր է, մէջ մտաւ չորրորդ ծերունին, — հասան բէզը զգուել է մեր աղաչանքներից. նա երէկ ինձ ասում էր. «գեաւուրնե՛ր, ձեր աղաչանքները զգուեցրին ինձ, ձեր զիւզն էլ ձանձրացրեց ինձ, բէրէք 500 ոսկի տուէք, ես ելնեմ երթամ գիւղիցը...»

— Հա՛, գոչեցին բոլորը ուրախացած, — փառք Աստուծոյ, մեռնեմ զօրութեանդ, Աստուած:

— Ոտացդ հօղն եմ, Մշու Սուլթան Ս. Կարապետ:

— Քղի զուրբան, Առաքելոց վանք:

Եւ ընդհանուր գոհաբանական աղօթքները սենեակը լցրին այնպէս, որ Աստուած, եթէ խաւ էլ լինէր, կը լսէր այդ ջերմ աղօթքը...

Երիտասարդների վայրկեանական կատաղութիւնը իջաւ. ամեն մարդ այժմ սկսեց իւր հօղի և արտի մասին մտածել:

Իսկ զճարուելիք փոփոք:

— Հէ՛յ մարդիկ, բացականչեց յանկարծ մի ծերունի, — ամենքս էլ ուրախացանք՝ լսելով, որ հասան բէզը վերջապէս հաճում է այլ ևս մեր կովերը չըխլել. մեր ցորենի դէզերը չ'այրել. մեր գեղեցիկները չ'առւանգել. բայց այդ բոլորը անելու համար արքա նա բարեհաճում է 500 ոսկի վարձ էլ ուղել... Մեր գիւղը սաղ ծախես դրա կէսը չի արժիլ. մեզնից հօր մէկը ունի մէկ ոսկի պատրաստ փող. 500 ոսկին հրատեղից պիտի գտնենք, որ հասան բէզի աւաղակութիւնը զնենք, տանք նրան, խնդրենք, որ բա-

րեհաճի այլ ևս աւազակութիւններ չանել և հեռանալ զիւղից:

Ուրախութեան մէջ ոչ ոք չէր մտածել զրա վրայ և այժմ, երբ ծերունին յիշեցրեց, ամենքի զուարթ դէմքերը խկոյն ախուրի փոխուեցին:

Պարզ էր այս անգամ, որ աւազակի ձեռքից ազատուել անկարելի էր. հիւնդ հարիւր ոսկի և մի չնչին, աղքատ զիւղից: Մի քաղաք էլ չի կարող տալ թիւրքահայաստանում այդ գումարը իւր փաշային, բան է եթէ յանկարծ նա կամենայ այդ փրկանքով ազատել իւր ձեռքից քաղաքը:

Երկար խօսեցին խառն 'ի խուռն' նախ մեղմ, ապա զուգուալով, յետոյ կռուելով. մի քանի խումբ մինչև անգամ բռնեց. քներով սկսեցին խօսել... վերջապէս երիտասարդները կամաց կամաց սկսեցին սենեակից դուրս գնալ՝ թողնելով այնտեղ միայն ծերունիներին:

Սրանք նախ փոքր ինչ՝ լռութեամբ ու մորուքները շփելով՝ մտածեցին, յետոյ սկսեցին միմեանց հետ յաճ ձայնով խօսակցել:

— Եղբայրներ, վերջ 'ի վերջոյ ասաց մէկը, — ուրիշ ճար չըկայ. կամ պէտք է լռել ու զիմանալ և կամ այդ գումարը ճարել, տալ: Ծունը թէև մէկ հատ է, բայց Աստուած մի արասցէ, որ մեր ջահիլներից մէկը մտածի յանկարծ նրա վրայ քար քցիլ: Մէկ էլ տեսար խկոյն՝ մի փոքրիկ պատճառի սպասող՝ միւս շները դիւղը կըթափուեն ու քար քարի վրայ չեն թողնել, մեր գիւղի թողը կըբարձրացնեն:

— Այդ պիտէս է, դիտեց երկրորդը, — բայց զիմանալ անկարելի է. պիտի մի կերպով փոզը մէջներս

հաւաքենք և տանք անօրէնին ու ազատուենք նրա ձեռքից, մինչև որ տեսնենք՝ մի ուրիշ աւազակ էլ երբ կըգայ կընստի մեր գլխին:

— Ես էլ պիտէս եմ ասում, մէջ մտաւ քեզեան՝ վճռական կերպով. — հարիւր տուն ենք. ամեն մէկին 5 ոսկի կ'ընկնի. ճարենք ու տանք:

Յետոյ երկար խօսեցին. վերջապէս վճռեցին 5-ական ոսկի ճարել ու աւազակին տալ:

Փոքր ինչ իրենց զրութեան մասին խօսեցին, փոքր ինչ Աստուծուն զանգատեցին, փոքր ինչ ախ ու վախ քաշեցին, թրջեցին իրենց մորուքները, յետոյ ոտքի ելան, բարեկի փոխարէն դիւրութեամբ միմեանց նայեցին, զլուխները թափահարեցին և՝ վշտից հարբածների պէս՝ հեռացան:

Բ.

Գիւղի մի հեռուոր անկիւնում, մի խումբ ծառերի մօտ, կար մի անշուք խրճիթ, ուր բնակվում էր ծերունի Վրթնոն իւր ընտանիքի մի քանի անդամների հետ:

Ինքը շատ ծեր էր, ուստի և՛ եկեղեցի գնալուց ու արտում իւր եղօ որդու աշխատանքի վրայ հսկելուց բացի՝ ուրիշ գործ չէր կարողանում կատարել: Իւր կինն էլ այդպէս. միմայն եկեղեցի էր գնում և տուն դառնալով՝ հսկում էր իւր հարսի տանու գործերին և կամ թէ փոքրիկ թոռը գիրկը առած՝ անդադար խաղալնում էր, նրա առջև մոռանալով իւր

Հասակը, երեխայի պէս ծիծաղում, խաղեր էր սարքում և զուարճացնում էր թոռնիկին:

Բաւական Հանգիստ ապրում էին. մի յուժ եղունէին, որով իրենց հողեց կարողանում էին օրական պարէնը ձեռք բացել. մի կով ունէին. և ուրիշ ոչինչ. էլ ի՞նչ պէտք է սակաւապէտ գիւղացու համար:

Վրթնօն երջանիկ էր, որովհետեւ զոհ էր իւր վեճակից և ուրիշի ունեցածին չէր նախանձում: Բարեպաշտ էր մոլեռանդի չափ. այդպէս էլ նա կրթութիւն էր իւր որդուն. մի այդպէս էլ հարս էր գտել նրա համար, և տան մէջ նարեկի «ի խորոց սրտի խօսք ընդ Աստուծոյ» վերնագիր կրող գլուխները անդադար անգիր կերպով կրկնվում էին: Շարականները՝ նրանց երգերն էին, վաղք սրբոցը—ձմեռնային երկար երեկոնների զբաղմունքը. երբէք եկեղեցուց յետ չէին ընկնում ժամերգութեան ժամանակ. քահանան նրանց տնիցը անպակաս էր. օրհնում էր հացը, երբ սկսում էին թխել. կարասը՝ եթէ մէջը մօակ էր ընկել և թասը՝ եթէ կատուն ջուր էր խմել մէջեցը:

Եղօն, երբ փոքր էր, մի քիչ ծառայել էր քաղաքի մի աղայի տանը, ուր և սովորել էր կարգաւ. այնտեղից իւր հետ նա զիւղն էր բերել վաղք սրբոց, ժամագիրք, աւետարան և սաղմոս: Եթէ նրա արտը վարող լինէր և ինքը վարժուած, նրան անպատճառ զիւղի վարժապետ կ'անէին. բայց Եղօն շատ համեստ էր, զիտէր՝ որ ինքը վարժապետ չէր կարող լինել: Զեր հպարտանում իսկ որ կարդալ-գրել գիտէր:

Սյնչափ բարեպաշտ էր, այն աստիճան կատաղի կերպով հալածում էր խմողներին, խաղացողներին, ան-

բարոյանկաններին, այնչափ պարսաւում էր կիւրակի օրը զործողներին, պաս չըպահողներին, որ արժանապէս նրա անունը դրել էին ձգնաւոր Եղօ:

Եւ իսկապէս որ Եղօն ձգնաւոր էր: Նա մի կաթիլ զինի կամ օղի բերանը չէր դնել. զգվում էր թխախտալից. աչքերը խոնարհեցնում էր, երբ անցնում էր օտար կնոջ առջևից. փախչում էր, երբ մի տեղ կիւրակի օրերը զիւղացիք նստած՝ նոր մօդա ընկած խաղի թղթերով «սկանբիր»¹⁾ էին խաղում: Կասկածանքով էր նայում այն մարդուն, որին քիչ էր ահսնում եկեղեցում... բացարձակ ձգնարտախօս էր և արդար:

Ամենքը սիրում էին նրան. ամենքի հետ վարուել զիտէր. ամենքին խրատներ էր տալիս, որովհետեւ խելօք էլ էր:

Իսկ առողջութիւնը.—նա յիշեցնում էր Մուշեցի դէպի Ռուսաստան կամ Կ. Պօլիս նոր պանդխտութեան գնացող երիտասարդների՝ իրենց երկար հասակներով, ջլապինդ բազուկներով, լայն թիկունքներով և դուրս ցցուած առողջ կուրծքերով:

Եղօն այդպէս էր: Նրա ձեռքից վախենում էր գործը. նրա համար դժուարութիւն չուր: Իւր ջըլապինդ բազուկներով նա եղին՝ կոտոշներիցը բռնած՝ ուղղութեան էր բերում և տանում լճի տակ. երբ շունչ էր առնում, կարծես փռնչում էր. խրճիթը մանկիս պէտք է սաստիկ ծռուէր, որ սե մազերով ծառկուած գլուխը առաստաղին չըխփէր:

Գեղեցիկ էլ էր. սե, համարեա միացած, խիտ

1) Մի տեսակ տաճկական թղթախաղ է:

յօնքերի տակ փայլում էին նրա՝ բարութեամբ լըցուած՝ մեծ սև աչքերը. կոր, մեծ քիթը չէր ազեղացնում նրա լեքը ու թուխ դէմքը, որը աւելի թխաւում էր խիտ մորուքից և սրածայր հաստ ընչացքից:

Եղօն օրը մինչև երեկոյ գործում էր առանց յոգնելու, ամբարում էր ձմեռուայ համար և երեկոյեան գնում էր տուն, ուր նա զուարճանում էր երեսայի հետ, կատակում էր իւր սիրուն կնոջ հետ, որին նա անհուն սիրով սիրում էր և որից նոյն կերպով էլ սիրվում էր: Զբաղեցնում էր իւր ծերունի ծնողներին, որոնք կաթողին սիրում էին իրենց մի հատիկ թոսուն¹⁾ մանչին... և երջանիկ էր նա այդպէս՝ իւր արդար գործի և խաղաղ ու սիրելի ընտանիքի մէջ:

Սակայն նրանք ցաւ էլ ունէին և այդ ցաւերից ամենաանտանելին էին հարկահանները և դիւղի աւազակ բէգը:

Հարկահանը «ղափթիկ»ներով գիւղն էր մանում, ուտում էր, խմում, թափում, կոտորում, յետոյ հաւաքում էր հարկը թէ՛ կուղ այդ տարի գիւղացին և ո՛չ մի խկ տաւար ունեցած կամ ցորեն քաղած լինէր, թէ՛ կուղ սաղ տաւարը կոտորուած և արանքը այրուած լինէր: Վերջին ունեցածները առնում էր. եթէ հակառակում էին՝ ծեծել էր տալիս, ժողովում՝ քաղաք տանում, բանտի մէջ օրերով փթեցնում, և կամ տանում՝ ձգում էր վաշխառուների ծանկը, ուր խեղճ գիւղացին գրաւ էր գնում հողերը և գո-

¹⁾ Երկարահասակ և սիրուն:

հացնելով հարկահանին՝ տրտում տխուր վերադառնում էր գիւղը:

Այստեղ նրան սպասում էր աւաղակը, որը դալիս խլում էր կովը և կինը.—միայն այդ էր մնացել գիւղացուն...

Որչափ ուրախ կը լինէր, եթէ իւր կեանքն էլ խրլէին հետը: Ցաւեր էին դրանք, ցաւեր, որից ազատ չէ ո՛չ մի թիւրքահայ գիւղացի, ուր մնաց խեղճ ձգնաւոր Եղօն:

Եւ երբ միւս օրը Եղօն եկեղեցի գնաց աղօթելու, երբ նա աղօթում էր Աստծուն, որ Աստուած խղճայ իրենց, վերցնէ նեղութիւնները, խնայէ փոքրերին. երբ նա բաւական աղօթած՝ կարծես ուղում էր հաւատալ, որ Աստուած պիտի լսէր իրեն, յանկարծ քահանայի ձայնը դիպաւ ականջին, որը աւսում էր.

—Աւաղակը ուղում է հեռանալ գիւղիցս, որդի՛ք...

—Շնորհակալ ենք, աղաղակեց Եղօն, —շնորհակալ ենք, որ դու լսեցիր...

—Բայց, ընդհատեց նրան քահանան՝ շարունակելով.—հեռանալու համար նա 500 ոսկի է պահանջում գիւղից...

—Ա՛խ Աստուած... միմիջեց Եղօն զլուխը խոնարհեցնելով:

—Ուստի, շարունակեց քահանան, — ամեն տան վրայ 5 ոսկի նշանակուեց, որ մի շաբաթուայ մէջ այդ տանէն դիւղապետին տան. 500 ոսկին պէտք է ժողովուրի, աւաղակի բերանը ձգուի՝ որ երթայ...

—Ո՞րտեղից տանք... զօչեցին գիւղացիները ամեն կողմից:

—Այո՛, իրաւեղից... միմեջաց Եղօն և Նրա՝ դէպի գետին դարձրած՝ աչքերից երկու կաթիլ արցունք գլորուեցին այտերի վրայ:

—Ես գիտեմ, որդիք, մէջ մտաւ քահանան.—ես էլ պիտի տամ: Էլ ի՞նչ անենք, կամ պիտի լռենք և դիմանանք—որը անկարելի է—և կամ պիտի ամեն ունեցածներս ծախենք և ճարենք օ ոսկին:

Եւ լռեց:

Եղօն ոտքի ելաւ, առաւ չարուխները, ձեռքը բարձրացրեց, որ եկեղեցուց ելնելիս վերջին անգամ խաչակնքէ, բայց բարձրացրած ձեռքը ցած ընկաւ... մի քանի երերուն քայլեր արեց, երեսը սեղանին դարձրեց, փորձեց աղօթել:

—Տէ՛ր... ուզեց ասել, բայց ձայնը կտրեց և դուրս թռաւ եկեղեցուց, յուսահատութեամբ նստեց մի քարի վրայ և մտածեց:

—Ո՛ւր աղօթեմ. էլ ո՞վ պիտի լսէ մեզ...

Սոսկմամբ ընդհատեց մտածութիւնը, վախենալով հետեող խօսքերից. ընկաւ ծնկան վրայ և դառնապէս արտասուելով, ասաց.

—Ների՛ր, Աստուած իմ, քիչ մնաց մոռանայի քեզ... անք, Աստուած, դու էլ շատ լռեցիր է՛. շատ անգութ մնացիր. չէ՞ որ մենք էլ մարդ ենք, մե՛զ էլ դու ստեղծեցիր, մենք էլ հաւատացինք քո որդի Յիսուսին, մենք էլ անդադար աղօթում ենք քեզ և սկզբից շնորհակալ լինում մեզ անելիք բարութիւններիդ համար: Դէ՛հ, բարի՛ Աստուած, խրդած մեզ, զթա՛ մեզ, ողորմի՛ր մեզ: Ելի՛՜ երթանք վաշխառուին, էլի՛՜ հողերնիս գրաւ դնենք. այս անգամ էլ ե՛րբ կարող եմ այդ անօրէնի պարտքը իւր

կրկնակի տոկոսներով վճարել. հողս ու ընտանիքս Նրա կեղտոտ ձեռքերից ազատել...

Գլուխը ձեռքերի մէջ առաւ. արտասուքը խեղդում էր նրան:

Էլ չըգիտէր խեղճ Եղօն, որ իրեն պէս շատե՛րը չոգել էին եկեղեցու շուրջը և իրեն պէս և իրենից աւելի արտասուելով խօսում էին իրենց բոլորովին չըլսող Աստծու հետ...

Գ.

Ամեն վաճառական մի տեղ ունի շուկայում, ուր նա առեւտուր է անում, բայց վաշխատուն ամեն տեղ է և սակայն մի որոշ տեղ չ'ունի:

Այդպէս էր և Մարտիրոս աղան—Մուշի հարուստներից մէկը, որ միշտ շուկայումն էր լինում, սրա՛նրա խանութում նստում ժամերով, խեղճ գիւղացիներ էր գտնում, փող էր տալիս և մուրհակ առնում:

Նա լաւ գիտէր մուրհակ գրել. այդչափը տաճկերէն գրել գիտէր: Մուրհակը ծածկաստանում գրվում է ամեն թղթի վրայ, միայն պէտք է տաճկերէն գրել (թէ՛ն հայերէն էլ կարելի է, բայց այդ աւելի լաւ է) և տակը մի մարկայ կպցնել, որի վրայ պէտք է ստորագրի պարտք առնողը:

Նոտար չըկայ, որ կարդալ չըգիտցող պարտք առնողը կարողանայ իմանալ, թէ՛ պարտք տուողը ձիշտ գումարն է գրել թէ՛ աւելի:

Դրանից այնպէս լաւ օգուտ են քաղում վաշխ-

առուները, որ մեծամեծ հարստութիւններ են զիջում
և բազմաթիւ զիւղեր աւերակ դարձնում:

Վաշխառութիւնից լաւ բանուկ առետուր չըկայ
այժմ Թիւրքահայաստանում, որովհետեւ հարկերը
միշտ շատանում են և զիւղացին փող չ'ունի վա-
րելու համար զինուորական, հողային և այլն հա-
զար ու մէկ տուրքերը... տուրքեր ու տուրքեր...

Ո՞ր տանի ծախելու իւր ապրանքը զիւղացին, ե-
թէ աւաղակները չըթալանեն ու թողնեն որ ծախի:

Ահա նա առնում է մի ոչխար քաղաք տանելու
համար: Ծախում է ոչխարը և ստանում է մի քանի
դուրուշ: Սակայն իւր կնոջ մերկ մարմինը ծածկելու
համար նա շոր պէտք է առնի: Գիւղացին մոռանում
է ոչխար ծախելու բուն նպատակը այդ պէտքի ա-
ռաջ և առնում է շորերը: Երբ հաշվում են, զիւ-
ղացին վճարում է ունեցածը, բայց բանից դուրս է
գալիս, որ 100 դուրուշ պարտք է մնում վաճառա-
կանին:

— Կտորները ե՛տ առ, ասում է զիւղացին, — ես
էլ փող չ'ունիմ:

— Հոգ չէ՛, ժպտում է վաճառականը, — ես քեզ
հաւատում եմ, դու մեր Կիրակոսի տղան չե՞ս, քեզ
մինչև 5—600 դուրուշ զուրբան լինի... առ էլ
տամ... բայց շատ կըլինի, մեղք ես, յետոյ դժուար
կըվճարես...

Նրէ՛շը... ձգել է թակարդը և այժմ բարեհաճում է
խղճալ նրա վրայ: Գրում են պարտամուրհակ, զիւ-
ղացին ստորագրում է ո՛չ թէ 100, այլ 150 դու-
րուշի մուրհակ և այդ նկատում է այնտեղ նստած
մէկը...

— Սյդ ի՛նչ ես արել, ասում է նա:

— Լռի՛ր, փախում է նրան վաճառականը, — ես
քեզ կըշահեցնեմ:

Գիւղացին վեր է կենում գնալու և, յանկարծ
յիշելով թէ ինչու համար էր քաղաք եկել, յու-
սահատաբար կանգնած է մնում:

— Ի՛նչ կայ բարեկամ, ասում է վաճառականը, — չը
լինի՞ թէ եկել էիր «վերգի»¹⁾ ի համար փող գտնելու...

Խորամանկը այժմ էր յիշեցնում:

— Ա՛խ, գոչում է զիւղացին, — էլ ի՛նչ անեմ, ա-
ռանց փողի մնացի:

— Հոգ չէ, ասում է նրան վաճառականի մօտ նըս-
տած «մէկը», ես քեզ կըտամ ինչքան կ'ուզես:

Գիւղացին հրեշտակ տեսնել է կարծում:

Մի ժամից յետոյ նա զիւղ է դառնում հարկի
համար 2 ոսկի ծարած, բայց իւր հողը վաշխառուի
մօտ 5 ոսկիի համար գրաւ զրած...

Սյսպէս ուրեմն վաճառականը և վաշխառուն՝ միա-
ցած հարկահանի հետ՝ տալիս են զիւղացուն առաջին
կործանիչ հարուածը... Սյսպէս է լինում, երբ զիւղա-
ցին մի բան ունի ծախելու: Իսկ երբ չ'ունի, դա-
տարի ձեռքով քաղաք է մտնում մի գառ իբր նուէր
առած իւր հետ՝ տալու համար այն հրէշ վաշխ-
առուին, որը պիտի կործանէր իրեն...

Սյդպիսի վաշխառուներից մէկն է Մարտիրոս աղան,
բայց նա շատ անգամ էլ տանն է գտնվում, որովհետեւ
յաճախորդ շատ ունի և պէտք է նրանց գոհացնել:

Առաւօտ էր և Մարտիրոս աղան նստել զրում էր

¹⁾ Տուրք:

մուրհակներ՝ մի քանի զիւղացոյ Համար, երբ սե-
նեակի շնմբի վրայ երեւցաւ մի սիրուն դէմք:

— Վայ, գոչեց Մարտիրոս աղան, — այդ դ՞ու ես, ճիւղ-
նաւոր Եղօ, մտի՛ր, մտի՛ր, աչքիս վրայ եկար, այդ
ի՞նչ է ձեռքիդ:

— Մի գառ է, աղա. քեզ ընծայ եմ բերել:

— Ծառ շնորհակալ եմ... դէ՛հ, դառը տար ծառա-
յին և ներս արի տեսնենք, անպատճառ մի փորի
ցաւ կ'ունենաս:

— 'Ի հարկէ, մումնաց Եղօն չարութները արձակե-
լով, — զիւղացին մինչև փորի ցաւ չ'ունենայ կըզմայ
քեզ մօտ:

— Վայ, գոչեց նեղացած վաշխառուն, — ուրեմն ես
վատ մարդ եմ, որ ինձ մօտ միայն փորի ցաւի հա-
մար գան... հը՛, վատ մարդ եմ:

— Ինչո՞ւ ես հարցնում, Մարտիրոս աղա, — ասաց
Եղօն, — դու գիտես, որ ես ճիշտ խօսող մարդ եմ:

Վաշխառուն գունաթափուեց, լռեց, սակայն և
մումնաց շարունակելով մուրհակ գրել:

— Կեցի՛ր, մումնաց նա անխել ձայնով, — հիմա քեզ
ճշմարտախօս կըշինեմ...

Մուրհակը գրեց, ստորագրել տուեց, յետոյ փող
տուեց զիւղացուն և դառնալով Եղօին՝

— ձգնաւոր, ասաց, — ի՞նչ հրաման ունիս:

— Հրաման չունիմ, աղա, — խօսեց Եղօն, — այլ խըն-
դիր... մեր գիւղի աւաղակը գիւղից հեռանալու հա-
մար փող է ուղղում 500 ոսկի. ամեն մէկիս 5 ոսկի
է ընկել վճարելու...

— Գիտեմ այդ, ընդհատեց վաշխառուն նրա խօս-
քը, — է, ի՞նչ ինչ:

— Ձեմ ասում թէ՛ այդ քեզ ցաւ է պատճառում,
ժպտեց դառնութեամբ Եղօն, — ոչ, ես եկել եմ, որ
5 ոսկի փող ուզեմ պարտք:

Վաշխառուն բարձր քրքիջ արձակեց.

— Հա՛, հա՛, հա՛, գոչեց նա, — վատ մարդն էլ փող
կ'ունենայ... ես վատ մարդ եմ, եղբայր, աւելացրեց
նա լըջութեամբ, — վատ մարդը փող չի ունենալ:

— Սխալ ես, աղա, ժպտեց Եղօն, — մեր երկրի մէջ
այժմ միայն աւաղակները փող ունեն:

— Ուրեմն ես աւաղակ եմ, բարկացաւ վաշխ-
առուն, — հա՛, ես աւաղակ եմ... դէ՛հ, էլ ո՞ւր ես նստել
ելիր գնա աւաղակի մօտից, հայդէ՛... սորան նայէք,
ճշմարիտ է խօսում ձգնաւորս, ինձ աւաղակ է ա-
սում... ելիր նայի՛նք...

Այդ միջոցին սենեակը մտաւ քահանան, Եղօի
զիւղական քահանան, որ մինչև մէջքը ծռուելով, մի
ստորաքարշ ծիծաղ դէմքին, բարեւեյ՝ տեղեցր ան-
գամ չըջարժուող վաշխառուն և գնաց նստելու վերի
անկիւնում վաշխառուից փոքր ինչ հեռու:

— Բարի եկար, տէր հայր, դարձաւ նրան աղան, —
տեսնում ես ձեր ձգնաւորին. ճշմարտախօս է, ինձ
աւաղակ է ասում:

— Վայ, վայ, գոչեց քահանան Եղօին դառնալով, —
մեղայ ասա, որդի... Մարտիրոս աղան աւաղակ...
որի՞ն կողոպտեց. փառք Աստուծոյ, բոլորիս բարերա-
րութիւն է արել միշտ և անում է... ջահիլ է, աղա,
— դարձաւ նա աղային, — նշանակութիւն մի տալ
խօսքերին, Եղօն վատ տղայ չէ, նա արդար տղայ է,
նորէն քո հովանիդ պակաս մի անիլ վրայից:

— Հոգ չէ՛, ես կըներեմ, խօսեց վաշխառուն, — և

21358-60
1044
1001

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ
ԳՐԱԴԱՐԱՆ
7/31. 1922

կըտամ քեզ, Եղօ, Հինգ ոսկի մէկ տարի ժամանակով. Հինգ ոսկիի համար էլ մէկ ոսկի տոկոս կ'առնեմ:

— Շատ չէ՞, աղա, հարցրեց Եղօն, — առաջին անգամ 4 ոսկիի համար միայն կէս ոսկի տոկոս առիր... սակայն հոգ չէ, գրիր մուրհակը:

— Դու կարծեմ հայերէն կարդալ գիտես, այնպէս չէ՞:

— Գիտէ, գիտէ, մէջ մտաւ քահանան, — ինձնից լաւ գիտէ:

Եւ վաշխառուն գրիչն առաւ ու տաճկերէն գրեց մուրհակը, հոգերն էլ «ի սթիլալ»¹⁾ տակ առաւ, ստորագրել տուեց և Հինգ հատ լիրա տուեց Եղօին:

Յետոյ, շատ յետոյ, երբ արդէն 5 ոսկին 30 ոսկի էր դարձել, Եղօն իմացաւ, որ մուրհակի մէջ 10 ոսկի էր գրուած:

Եղօն միամտուեց, սակայն հոգին խիստ տրտում էր և երբէք աղօթք չէր դալիս միտքը:

Երբ դուրս էր դալիս տնից, քահանան նրա ետեից հասաւ և միասին գնացին դէպի գիւղը՝ խօսակցելով:

Այդ խօսակցութիւններից մի քանի խօսք էր միայն միտը պահել Եղօն երբ տուն մտաւ:

— Խնչպէս վճարեմ այս փողերը, տէր հայր, հարցրել էր Եղօն քահանայից:

— Ուրդի, ասել էր քահանան, — երկիր վարելով դու հազիւ կարող ես վաշխառուիդ ընծան մատակարարել, որովհետեւ, ամեն մի բերքիդ եթէ ընծայ

1) Իսթիլալը մի պայման է, որով պարտատէրը գրաւում է պարտապանի կայքը, եթէ վերջինս փողը չըտայ ժամանակին. համաձայնութիւնից է կախուած ի սթիլալ անելը:

չըտանես նորան, այն ժամանակ աղան գանդատ կրտայ և կ'երթաս բանտի մէջ կըփթես և կամ թէ հողը ձեռքիդ կ'երթայ:

— Խնչպէս, գոչեց զարմացած Եղօն, — իսկ մի տարի ժամանակը...

— Այդպէս բան աղան սովորութիւն չ'ունի զրելու իւր մուրհակի մէջ:

Եղօն թակարդն էր ընկել. զուլսը ծռեց և մռմռաց.

— Ապա ի՞նչ անեմ:

— Գնա Կ. Պօլիս. տսում են, այնտեղ աշխատանք կայ. աշխատիր և ուղարկիր, իսկ երբ բացակայ լինես, վաշխառուդ իրաւունք չ'ունի ձեռք դպցնելու հողիդ մինչև որ ետ դառնաս:

Կ. Պօլիս Պահճէ-կափու կոչուող Ասիական ափի նաւահանգստում փռուող թաղի մէջ՝ մաքսատունից ոչ շատ հեռու՝ զտնվում է Ջէֆէրէյ խան անունով Հինգ յարկանի գեղեցիկ հիւրանոցը, որի ներքին յարկը կազմում են փառաւոր մթերանոցներ և խանութներ:

Յերեկները այդ մթերանոցներից՝ մի կողմից՝ ելնում են ապրանքների մեծամեծ հակեր և միւս կողմից՝ մաքսատունից գալով՝ լցնում են պակսած տեղը: Ամեն կողմից դալիս են մշակները, որոնք ուսերի վրայ առած ձոձող ամուր կլոր փայտը, անց են կացնում նրա վրայ հակը և, չափաւոր ու կանոնաւոր քայլերով, ձոձեցնելով փայտը բեռի հետ՝ տանում են ապրանքներ այս ու այն կողմ:

Նուժկու են այդ մշակները իրենց՝ փափուկ կոշիկ հագած և սրունքները լերկ՝ ոտներով, բաց, ջլապինդ բազուկներով. երկարահասակ են, մեծ քթերով, գեր

դէմքով և վառվռուն սև աչքերով. սակայն միօրինակ ծանր աշխատութիւնը մաշել է նրանց. միայն մի քանի տարի են կարողանում այդ ծանր ճոճանակները կրել իրենց լայն ուսերի վրայ, որոնք, լինելով սկզբում այնչափ ուժով, հետզհետէ թուլանում են և թուլացնում իրենց հետ ամբողջ ձեռքը:

Մշեցիք են դրանք:

Իհն այդ պատճառով մշակութիւնն է... պիտի տեսնել նրանց մաքսատան մէջ հակերը մէջքներին, կորաքամակ, կեղտոտ հագուստով, հետզհետէ մաշուող կերպարանքով:

Պիտի տեսնել Ղալաթիայի կողմը խաների մէջ ընկած մշակներին իրենց կրելիքներով (մի տեսակ բարձի նման շինուածք է այդ, որը միշտ մէջքի վրայ ունին և որին են յենեցնում բեռը), պիտի տեսնել Պալք բազարում, Թախտէ-Կալէում, ուր նրանք ընկած են ամենակեղտոտ անկիւններում. սրճատունների մէջ—Սիրքէջիում, խաների մէջ—ամեն կողմ և գինետունների անկիւններում—Ղալաթիայ և Սամաթիայ և Ենի-կափու և Կում-կափու...

Պիտի տեսնել նրանց՝ ոտաբորիկ, երբեմն գլխաբաց, ջրհան գործիքը ուսերի վրայ դրած՝ փողոցում վազելիս և որոտաձայն գոռալիս, երբ մի որ և իցէ տեղ հրդեհ է լինում: Եւ ո՞վ է այն ջրհանակիրը, որ կարողանայ մշեցու պէս ջուր խփել, կրակը մտնել, ապատել ամենայն պարզութեամբ անձեր, անգնահատելի մնալ և նորից երթալ կրծելու իւր մի կտոր ցամաք հացը՝ ընկած մի խանի կամ մի սրճատան անկիւնում: Այդտեղ նա, եթէ դեռ նոր է Կ. Պօլիս մտել, մտածում է իւր հայրենիքի վրայ...

Ժամերով զբաղուած է իւր յիշողութիւններով և չէ կարողանում քնել, չոր անկողնի — գետնի վրայ ընկած և գլխին բարձ արած իւր կոշտ ու անհարթ վրելիքը... կամ կարողւմ է տնից ստացած նամակը հազարերորդ անգամ, գուցէ և արտասվում է...

Այդ այդպէս է լինում, երբ պանդուխտը մենակ է և դեռ նոր է. իսկ հինը գտնում է ընկերներ և գիշերը անց կացնելու համար՝ առաջ գնում է մի գինետուն, ուր նա՝ մոռանալու համար իրեն տնից լուր բերող տխուր-տխուր նամակները խմում է անյազարար, և յետոյ գնում է իւր օրական աշխատանքի վերջին մնացորդն էլ պոռնկատան տալու...

Այսպէս է լինում պանդուխտը այդ անդունդի տիղմերի մէջ և, եթէ հաշիւ բռնուի, չըկայ 100-ից 10-ը, որը ծանօթ չըլինի գինետունների ու պոռնկատունների հետ, որ մտաբերելիս լինի անցեալ պարզ կեանքը և զբաղուի իւր յիշողութիւններով...

Աշունը իւր վերջին էր մօտենում. մի գեղեցիկ օր էր դեռ ևս, երբ «Խալիլի է» ընկերութեան Վրսֆորի վրայ պտտող շոգենաւակներից մէկը՝ Պօյուք-դէրէ գնալու ժամանակ՝ անցաւ նեղոցի մէջ մտնող մի շոգենաւի կողքից, շոգենաւի, որի ափերի վրայ յենած ապշօրէն ամեն կողմ էին նայում զգզուած, այլանդակ ու կեղտոտ հագուստներով բազմաթիւ առողջ, գեր և երկարահասակ մարդիկ:

Պանդուխտների վերջին շոգենաւն էր, որը կէս ժամից յետոյ կանգ առաւ մաքսատանից փոքր ինչ հեռու, խարխիս ձգեց և սպասեց՝ որ մաքսատան պաշտօնեաների ներս մտնելուց յետոյ՝ ազատուի այդ վիտաղող բազմութիւնից:

հաղիւ թէ շշակի ձայնը կտրուեց, որ չորս կողմից շոգենաւի մօտ հասան բազմաթիւ նաւակներ, որոնցից շոգենաւ ցատկեցին նաւաստիներ և, շատ անգամ ուժով, նաւակների մէջ լցրին ճանապարհորդներին՝ ափը տանելու համար: Կեղտոտ անկողիներ, ծուկների կտորներից փաթաթած կապոցներ և մի քանի հատ կտաւէ շապիկներ էին, որ պատիւ ունեցան նայելու մաքսատան նաւահամադրոյցի վրայ օսմանեան մաքսային պաշտօնեաները, որոնք այդ անելուց յետոյ մէկմէկ նրանց թողնում էին որ անցնեն և մշիցիների, վանեցիների ու շատախցիների այդ ահագին բազմութիւնը միմեանց ետեից շարուած սկսեց դուրս գալ մաքսատան միւս դռնից՝ Պահճէ-կափուի լայն փողոցի վրայ:

Ոչ ոք նրանց վրայ ուշք չէր դարձնում. ամենքը սովորել էին ամեն տարի և տարին հինգ-վեց անգամ կրկնուող այդ խղճալի տեսարանը տեսնել:

Կային, որոնք չըզիտէին, թէ ուր գնան, և շուտաւոր ինքնուր ինքնուր էին դրան առջև. կային, որ հէնց մաքսատան բակի մէջ էին ցած դրել իրենց թիթե կապոցը և նստել՝ իրենց բարեկամներին էին սպասում, և կային, որոնք փուլոցէ փուլոց ընկած փրնտում էին իրենց ծանօթների բնակած խաները ու մթերանոցների դռները. իսկ շատերը արդէն՝ իրենց զիմաւորող հայրենակիցների հետ համբուրուելուց յետոյ՝ իրար տգեղացած, նիհարացած, երկարացած կամ ծերացած էին դառնում և իրենց տան մասին միմիանց բարձրաձայն հարցմունք անելով գնում էին զանազան կողմեր:

Ամենքը քաշուեցին: Նաւամատոյցի վրայ մնում

էր միայն մի երկարահասակ մշեցի, որ շուտաւոր ինքնուր ինքնուր էր նայում. չըզիտէր՝ ուր գնար, ի՞նչ անէր, որին զիմէր. նրան միայն ասել էին՝ «գնա Կ. Պօլիս, այնտեղ քեզ համար գործ կը գտնես»՝ և հա նա եկել էր հազար ու մէկ նեղութիւններ քաշելով, տասն և վեց օրուայ ճանապարհը ոտով մի ամսուայ մէջ գալով... եկել մտել էր Կ. Պօլիս... տեսնում էր նա իւր տեղից Լալաթիայի երկաթէ կամուրջը, որի վրայ ման էին գալիս հազարաւոր մարդիկ, տեսնում էր ջրի վրայ ամեն կողմ նաւեր, շոգենաւեր, այս-այն կողմ սլացող նաւակներ... տեսնում էր զիմացը հետզհետէ բարձր դիրք ստացող Լալաթիան իւր հսկայական շէնքերով... ամեն կողմ՝ խառնուրդ, անց ու դարձ. ամեն կողմից՝ զանգակների, շշակների, մարդկանց, կառքերի և այլն խլացնող ձայներ, անտանելի աղմուկ:

Եւ այդ խառնուրդի մէջ ուր գնար նա, ի՞նչպէս գործ գտնէր, որի՞ն զիմէր. զիշերն էլ մօտենում էր, — ուր տեղ պիտի քնէր. . .

— Ի՞նչ ես կանգնել այստեղ, կորսուիր, — լսեց նա իւր ականջի ետեից և տեսաւ իւր առջև մաքսատան ծառայողներից մէկի դաժան կերպարանքը:

Վախեցաւ ու քայլեց: Գնում էր, առանց իմանալու, դէպի դուռը և, երբ դռնից դուրս եկաւ, յանկարծ շլացած կանգ առաւ, որովհետեւ մտել էր Պահճէ-կափուի ամենաբանուկ զլխաւոր փողոցը, որտեղից անցնում — դառնում էին բազմաթիւ կառքեր և սլացող ձիաքարշ երկաթուղու երկյարկանի կառքեր:

Սյդ հրէշային բանը ի՞նչ էր, որի մէջ այդ չափ

բազմութիւն էր լցուել և որ միայն մի ձի կարողա-
նում էր քաշել ու արագութեամբ տանել:

Մեծամեծ մթերանոցներ, որոնց դրսի կողմում
ապակեայ դարանների մէջ շարուած էին զէնքեր,
զանազան տեսակ շլացնող փայլուն բաներ, որոնք
որչափ գեղեցիկ էին և որ երբէք չէր տեսել նա:

Յանկարծ զգաց, որ մէկը բռնում է թևից. նայեց.
կողքին կանգնած էր իւր նման հաղնուած մի ժրպ-
տող մէնցի, որը քաշելով նրա թևիցը, ասում էր.

— Գնանք, ճգնաւոր, այստեղ մի կանգնիր:

— Կարապետ... զոչեց նա, ճանաչելով իւր հայ-
րենակցին և ջերմագին համբուրուելով նրա հետ, —
այդ դու ես, ամիս, ի՞նչ լաւ եղաւ... չէի իմանում՝
ինչ անեմ... տեսնում ես, այս բոլոր փայլուն բաները,
աղմուկը, կառքերը, փառահեղութիւնները, Կարա-
պետ, այդ բոլորը վախեցնում են ինձ:

— Վախենալու ոչինչ չըկայ, գնանք մեր խանը,
սրան Ստամբուլ կասեն, դեռ ինչե՛ր պիտի տեսնես:
Նրանք քայլեցին դէպի վեր՝ Ենի-Ջամիի կողմը:

— Ստամբուլի պէս քաղաք կա՞յ, խօսեց Կարապե-
տը, — բայց թող մնայ դեռ դրանք... այս ի՞նչպէս
եղաւ, որ դու էլ եկար մեր կողմերը... կամաց, մի՛
քիչ ետ քաշուի՛ր, թրամվան քեզ կրկոխէ...

— Թրամվան ո՞րն է:

— Ա՛յ, այդ երկու յարկանի կառքն է, որ դա-
լիս է:

Եկաւ ձիաքարշ կառքը և սլանալով անցաւ ճիշտ
մեր երկու հայաստանցիների կողքից՝ սաստիկ վա-
խեցնելով նորեկին:

— Վախեցա՞ր, ծիծաղեց Կարապետը երբ կառքը

անցել էր, — վախենալու ոչինչ չըկայ, նա այդ երկա-
թի գծերից դուրս չի գալ երբէք:

ձգելով բազմութիւնը, հրուելով և հրելով՝ հա-
զիւ կարողացան նրանք հասնել Ջաֆար-բէյ խանի
մօտ, ուր տանում էր Կարապետը նորեկին: Մօտե-
նալով դրան մօտ եղող մի մեծ ու դատարկ սե-
նեակի՝ նրանք ներս մտան:

Այդ սենեակի պատերի տակ զանազան տեղերում
դրուած էին՝ նորեկի ձեռքումը բռնածի նման՝ 5—6
կապոյցներ, որոնցից մէկի վրայ նստեց Կարապետը,
պատուիրեց նորեկին, որ իրեն կապոյցն էլ դնէ գե-
տին ու նստէ, և ասաց ծիծաղելով.

— Վա՛յ, ճգնաւոր եղօ՛, վա՛յ, դու էլ Ստամբուլ է՛,
բարի եկար, լաւ առողջ ես՝ տեսնում եմ, մաշալլահ,
բոյդ ու կուրծքդ ասլանի բոյի ու կուրծքի են նմա-
նում, իսկ ե՞ս...

— Դու էլ ինձ նման էիր, Կարապետ, ասաց
տխրութեամբ եղուն, — բայց այժմ փչեմ՝ ցած կ'ընկ-
նես, այդ ինչո՞ւ ես այդպէս եղել...

— Կացիր, մէկ քանի ամիս թող անցնի, — քեզ էլ
կրտսենեք. սրան Ստամբուլ կ'ասեն, այս քաղաքը
առողջ մարմին, լայն թիկունք, հուժկու բազուկ-
ներ չի սիրում: այդ ի՞նչ է, կոպիտ խըմբը¹⁾...
պէտք է լինել նուրբ, բարակ, սիրուն, մէջքը բա-
րակ... բարակ... վեղը բարակ... այ, թող նայէիր,
քեզ նման սկի մարդ կա՞ր, չէի՞ր տեսնում, թէ ինչ-
պէս շատերը քեզ էին նայում... ախր անսովոր բան

¹⁾ Պօլսեցիք զաւառացիներին նախատելու համար, նրանց
կոչում են խըմբը, որ նշանակում է «անձար, անշնորհք,
լիմար, կոպիտ»:

է այստեղ քեզ նման մի մարդ տեսնել... «տ ու տ ու»¹⁾-
ները, «Հանմ»²⁾ ները այդպէս «Ջէնէ վէր խըմ-
բըլի»³⁾ չեն սիրում... այ, էֆէնդին, եթէ այդպէս
մնաս, քեզ տուն չի ուղարկիլ միս կամ հաց տա-
նելու՝ «տղայքը կը վախենան կոր, հանըմ էֆէնդին
կըմարի կոր վախէն»...

Եղօն ապշութեամբ լսում էր այս տարօրինակ
ճառը և ոչինչ չէր հասկանում միայն այն հասկացաւ,
որ Ստամբուլում չէ կարելի առողջ և հուժկու լինել:

—Վայ, դռնեց նա,—ապա ի՞նչ անեմ:

—Հէշտ է, ծիծաղեց Կարապետը,—մի երկու ա-
միս ճոճանակաւոր բեռ կը կրես և այնուհետեւ «նա-
ղեք խըմբըլ»⁴⁾ երբ լինես,—սիրուն ես բաւական,
—քեզ «Հանըմ էֆէնդին» միշտ կը հրամայէ, որ տուն
երթաս, տան համար բան-ման առնես, «տղաքը խա-
ղացունես, քիչ մ'ալ իրեն խնդացնես քու խօսքե-
րովդ...» այն ժամանակ ահա փող կ'աշխատես, մա-
նաւանդ եթէ միշտ զուարթ եղար, էֆէնդին դժո-
խային հայհոյանքներին պատասխանելու փոխարէն
նրա զարնող ձեռքը լիզեցիր և «Հանըմ էֆէնդին»-ի
քմահաճոյքներին զոհութիւն տուիր: Ես երաշխա-
ւորում եմ, որ եթէ այդպէս լինես, պարտքդ էլ կը
տաս ու քո վաշխառուիդ էլ մի քանի լիրա կը կա-
րողնաս տոկոսով պարտք տալ:

—Ախր ես դրանց ոչ մէկն էլ չեմ իմանում:

—Կըստօրին կամոյց-կամոյց: Էգոսց ես էֆէնդուն
կ'ասեմ, դու էլ մեր մէջ կըմանես և «Համբալ» կը
լինես. յետոյ կամոյց-կամոյց, երբ ծանօթանաս շա-

1) Տիկին, մօրաքոյր: 2) Տիկին (պատուաւոր): 3) Անասուն
խըմբըլ, հսկայ խըմբըլ: 4) Բարակ (ոռնիւն):

տերի և ամեն բանի հետ, կը հասկանաս,—դու խե-
ղք ես,—կ'իմանաս թէ ինչ պիտի անես... աշխատիր
դա լեզուդ էլ փոքր ինչ փոխելու, «զիմ հաց», «լէ»,
«հըմլա» այսպիսի խօսքերը թող և «կոր, նէ, ա-
սանկ, ատանկ» դործածիր, քո աղայիդ էլ միշտ «է-
ֆէնդին» ասա, գրագրին «պարոն»: Վերջապէս «նաղեք»
եղեր, բարակցիւր, բարակցիւր...

Եղօն, որ տխրութեամբ գլուխը կախել էր, ընդ-
հատեց նրան, նայեց տխուր աչքերով և ասաց դառ-
նութեամբ ու վախկոտ ձայնով.

—Կարապետ, սոսկալի է, ես վախենում եմ այդ
բոլորից...

—Յիմար ես, բարեկամ, ծիծաղեց Կարապետը,—
վաշխառուդ՝ պարտքը, հայրենիքում կ'ինդ, ծնողքդ
ու որդիքդ՝ հաց և այստեղ փողդ կշտանալ՝ են ու-
ղում... ո՛չ որ քեզ հաց չի տալ... լի'ր ինձ, քանի
կարող ես բարակցիւր, որչափ բարակեմ՝ այնչափ շատ
փող կ'աշխատես:

Երբ Եղօն մենակ մնաց, գլուխը ձեռքերի մէջ ա-
ռաւ և դառնութեամբ արտասուեց. յետոյ ծունկ
չոքեց, աղօթեց և ասաց.

—Աստուած իմ, ինձ սիրտ տուր և օգնիր, ա-
ռանց քեզ կորսուելու եմ...

Սրբեց արտասուքը և մըմնջեց.

—Դու, արտասուք, մի պակսիլ աչքիցս, առանց
քեզ՝ մոռանալու եմ:

Խեղճ ճգնաւոր Եղօ... վերջին աղօթքն էր այդ
և վերջին արցունքները, որ նա թափում էր, յիշե-
լով իւր հայրենիքը և ծնօլքը, որդին ու կինը:

—Ես Մշու Սուլթան Սուրբ Կարապետ,— գոչեց առաջին անգամ Եղօն, երբ բեռան փայտի մի ծայրը ուսի վրայ առաւ:

Եւ դրանից յետոյ նա օրը մինչև երեկոյ բեռ էր կրում:

Որչափ ուրախացաւ նա, երբ առաջին անգամ ստացաւ իւր մի շաբաթուայ աշխատանքը, երբ այդ փողը նա կապեց, կապկպեց իւր թաշկինակի մէջ՝ դրեց ծոցը և երբ զգաց, որ վաշխառուին հասնելիք հինգ ոսկիից աշխատեց ու տուեց մի քանի «մէջիդ» (նրա համար՝ ունենալ նշանակում էր վճարել պարտքը): Որչափ տրտում էր, երբ պէտք էր լինում այդ փողից ուտելիքի տալ: Եւ ի՞նչ էր այդ ուտելիքը,—մի կտոր հաց ու պանիր:

—Աստուած ի՛մ, գոչում էր,—այս ուտելը չըլինէր:

Եւ յետոյ, երբ մտածում էր, որ առանց ուտելու չէր կարելի.

—Հոգ չէ՛, ասում էր,—միայն հաց ու պանիր կ'ուտեմ...

Այլ ևս կիւրակին, տօնը և պաս օրը նրա միտքը չէր ընկնում—չըկար նրա համար.—նա միշտ վաշխառուի մասին էր մտածում:

Եւ ընկերները միշտ ծիծաղում էին նրա վրայ:

—Ճգնաւոր Եղօն փող է ժողովում, ասում էին նրանք:

Անցաւ երեք ամիս: Տօն էր այն օրը, երբ Եղօն դէպի «երկիր»—հայրենիք ուղարկեց վեց ոսկի, մէկը՝ ծնօղներին ծախսելու և միւս 5-ը՝ պարտքը տալու:

Այժմ հանգիստ էր և այլ ևս վաշխառուի վրայ չէր մտածում: Ընկերները ամեն երեկոյ զբօսնելու էին գնում, իսկ նա պառկած, մտքով իւր հայրենիքը—իւրայինների մօտ էր թուչում. աղօթում էր և աղօթելով քնում: Սակայն այսպէս չըմնաց միշտ. մի օր, երբ ընկերները գնում էին զբօսնելու և երբ՝ ամեն անգամուայ պէս՝ փորձեցին Եղօնի էլ իրենց հետ տանել, նա չ'ընդգիմացաւ և գնաց նրանց հետ: Ընկերները զարմացան:

Մտան մի զինետուն և օղի ուղեցին. խմեցին և Եղօնի առաջարկեցին:

—Ինչո՞ւ էք խմում այդ անպիտան բանը, հարցրեց Եղօն:

—Խմիր, Եղօ, գոչեց Կարապետը,—մեր քէֆը այս է, պանդուխտը Կ. Պօլսում քէֆ անելու միայն այս միջոցն ունի... խմիր ու մոռացիր...

—Մոռանա՞լ ի՞նչը, տո՞ղը, ծնօղքը...

Յանկարծ մէկը կռացաւ դէպի նա և ասաց.

—Ցաւերը...

—Այո՛, ցաւերը,—մոմռաց Եղօն և մի ումպով դատարկեց օղին, յետոյ շանթահարի պէս զաւաթը ձգեց և ընկաւ գետին:

Նրա ծոցից մի թուղթ դուրս թռաւ.—նամակ էր: Նամակը բացին.

«Սիրելի օրդիս,

Վեց ոսկին ստացանք, հինգը վաշխառուին տուինք, բայց վաշխառուն 5 ոսկի ևս ուզում է տաս ոսկիի տոկոսի հետ. ասում է, թէ քեզ 10 ոսկի է տուել: Մեր կովը քաշեց տարաւ, այլ ևս ցամաք հաց մի-

այն ունինք ուտելու, սակայն հոգ չէ այդ մեզ համար: Դարձիր, որդի, մայրդ մեռնելու մօտ է և քեզ տեսնել է ուզում: Կինդ լաց լինելուց չէ դադարում: Դարձիր որդի»...

Այս էր գրում հայրը Եղօին:

Կարդացին, օղիի զաւաթները ցած դրին լուս-թեամբ՝ ընկած Եղօին շալկեցին և դուրս գնացին գինետունից:

Այլ ևս Եղօն նոյն Եղօն չէր. նիհարեցել էր և բարակեցել... դեղնել էր և թուլացել միշտ տխուր էր. երեկոյեան արտասուքով բարձն էր թրջում և այլ ևս չէր կարողանում աղօթել, միայն յուսահատաբար վեր էր նայում և մոմռում:

— Աստուած մոռացել է հային...

Նոր խմացաւ, որ բոլորը, որոնք իրեն շրջապատել էին— իրեն հայրենակիցները, առաջ մի-մի Եղօ էին եղել և ունեցել էին մի-մի հոգեւոր հրեշտակ հայրենիքի մէջ:

Եղօն սկսեց խմել և խմել անյազաբար...

Աշխատածը օղիի էր տալիս...

Եղօն և իւր թշուառ ընկերները գինետան մէջ ձեռք ձեռքի տուած հայրենական պարեր էին պարում, ախուր երգեր երգում, յետոյ նորից խմում և մի-մի նստարանի տակ ընկնում՝ քնում...

Ցերեկը աշխատում էր՝ մոռանալու համար, դի-շերն էլ խմում՝ նոյն նպատակի համար:

Մի քայլ էր փնտրել և ընկերները այդ քայլն էլ անել տուին Եղօին:

Մի գիշեր Ղալաթիաց տարան, մի տան մէջ՝ շրջապատուած մի քանի հասարակաց կնիկներով՝ խմե-

ցին, գինովացան և Եղօին ձգեցին մի կնոջ գիրկը...

Այս բոլորը քաշեց Եղօն:

Ուղիղ մի տարի էր, որ նա Կ. Պօլիս էր, այժմ՝ նրան այլ ևս «կոպիտ խրմբը» չէին ասում, այլ «նազեք խրմբը»... Էֆէնդին նրան էր տալիս տուն տանելու իրեղէնները և Եղօի հետ, որ մի տարի առաջ մի կնոջ երես իսկ չէր նայում, այժմ՝ «հանրմ էֆէնտին» կատակներ էր անում, պատմել էր տալիս Մշոյ սովորութիւնների մասին, նրա կնոջ վերաբերմամբ հետաքրքրվում էր և «մարելու չափ» ծիծաղում:

— «Խնդալէս կրճաթիմ կոր»... ասում էր:

Խղճալի Եղօն ծիծաղում էր «հանրմ»-ի հետ և նրան իւր կնոջից աւելի սիրուն էր գտնում...

Եւ մի օր Եղօն մի երազ տեսաւ, մի սոսկալի երազ... Քնել էր մի գինետան անկիւնում և ահա «հանրմ»-ի նկարագրած «փէրի»-ներից մէկը մօտեցաւ նրան, առաւ իւր գիրկը, զգուեց, համբուրեց, յետոյ բարձրացրեց նրան օդի մէջ, տարաւ, սրայաւ դէպի հեռու, յետոյ կանգ առաւ, բաց թողեց նրան ահագին բարձրութիւնից և նրա ետեւից մի այնպիսի դիւական քրքիջ արձակեց, որ նա սոսկաց... բայց չը վարթնեց, որովհետեւ ընկել էր մի փափուկ, խիստ փափուկ հոյեղ վրայ... և այդ հոյեղ թէև պահպանել էր նրան ջարդուելուց, սակայն այրում էր նրան, այրում էր կրակի պէս... վեր է թռչում, թափ է տալիս վրայից հոյեղ, սակայն միշտ այրվում է... և այրվում է սիրտը...

Նայում է նա իւր չորս կողմը... երեւում են տներ, իսկ իւր ընկած տեղում ոչինչ չը կայ, միմիայն մի

կոտոր քանդուած պատ, որի վրայ նստած մի ալե-
խառն ծերունի արտասովում է դառնապէս:

Սոսկալով ճանաչում է Եղօն իւր գիւղը... և այդ
տաք հողը, որի վրայ նրան ձգել էր դիւային «փե-
րին», իւր տան մոխիրն էր...

Եւ արտասուող ծերունին՝ իւր հայրն էր:

Վաղեց դէպի նա, չը տեսաւ նրա մօտ իւր մօրը,
կնոջը և որդուն:

— Հայր, գոչեց նա, — ո՞ւր են նրանք:

Ծերունին նրան նայեց տխրութեամբ և մատով
միւս կողմը ցոյց տուեց: Եղօն նայում է՝

Ընկած է գետնին կնոջ դիակը մօր դիակի վրայ և
որդին նստած խաղում է իւր մօր մազերի հետ...

Ճշաց և վեր թռաւ:

Այս անգամ նա զարթնեց, վեր կացաւ ու նստեց:

— Ո՛հ, ինչ սոսկալի երազ, մոմռաց նա, — արդեօք
«երկրում» ի՞նչ է եղել, երկնք ժամանակ է, որ ոչ
նամակ եմ գրում ոչ էլ ստանում...

Դուրս եկաւ գինետունից. մի զով գիշեր էր. մօ-
տեցաւ ջրին, լուսացուեց, յետոյ դէպի բնակարանը
գնաց, մտաւ սենեակը ու նստեց անկողնու վրայ:

— Մուսացայ հօրս, մօրս, կնոջս և որդուս... մո-
ռացել էի... ո՞վ գիտէ, ինչե՞ր է եղել այնտեղ:

Մի գաւաթ ջուր խմեց, — բերանը շատ դառն էր
խմած օղիից:

— Թ՛ո՛ւ, թքեց նա, — անիծեալ օղի, որ Եղօն
շուն շինեցիր, որ Եղօն մեռցրիր, որ Եղօն ծնո-
ղասպան, Աստուածուրաց, ազգուրաց դարձրիր, որ
Եղօն հրեշտակից դէի փոխեցիր...

Սկսեց յուզուած ձեմել սենեակի մէջ:

— Ի՞նչ է այս... ո՞վ արաւ ինձ այսպէս... ես այն
Եղօն եմ, որին յարգում, սիրում էին իւր մաքրու-
թեան, ճշմարտախօսութեան, ճնողասիրութեան հա-
մար... ես այն Եղօն եմ, որ կնոջիցս բացի ուրիշ
կին չը գիտէի... Թողել մաքուր օղով երկիրս... Թո-
ղել սիրուն կինս, Թողել հայրս ու մայրս... պատ-
ճառ եղող, Թող Աստուած քո տունը քանդէ:

Նստեց, անկողինը փռեց և շորերով ընկաւ անկողնի
վրայ ու աչքերը փակեց: Կէս ժամի չափ նա այդ
դրութեան մէջ լուռ ընկած մնաց... Յանկարծ կա-
տաղութեամբ վեր թռաւ, սեղմած բռունցքները
բարձրացրեց և՝

— Սյո՛, գոչեց, — երթա՛լ պէտք է... երթա՛լ և...
վրէժ առնել...

2.

Երկու օր յետոյ Եղօն Տրապիզոն գնացող մի շո-
ղենաւ նստեց:

Նաւը նստելուց առաջ նա երկնք, շատ երկար տե-
սակցութիւն ունեցաւ մի վառվռուն երիտասարդի
հետ, որը մաքսատան մէջ հանդիպել էր նրան,
հարցրել էր, թէ ո՞ւր է գնում, իմացել էր նրա ցա-
ւերը և, քաշելով նրան մի կողմ, ժամերով խօ-
սել էր նրա հետ, յետոյ նրանք համբուրուել էին,
երիտասարդը շտապմամբ մատիտով մի թղթի կտո-
րի վրայ մի քանի տող գրելով տուել էր նրան և
ճանապարհ էր ձգել՝ ասելով.

— Թուղթը Մուշ կրտաս տիրոջը...

Եւ երբ Եղօն շողենաւ մտաւ, հետաքրքրուեց, երիտասարդի տուած թղթի կտորը բաց արեց և կարդաց.

«Սիրելի Նրանտ,

հետաքրքրուիր գրաբերովս, ցաւերը իմացիր և խորատ տուր:

Արշաւիր:»

—Այո, մոմուաց նա՝ թուղթը ծալելով և կողքից կախուած հասարակ պայուսակի մէջ դնելով,—այո, քիչ մնաց յուսահատուէի և այդ երիտասարդը կեանք տուեց ինձ... Ղուբբան քեզի, սիրուն տղայ, Սուրբ Կարապետը թող քեզ քո մոլորադիւզ հասցնէ...

Երեք օրից յետոյ Տրապիզոն իջաւ, խառնուեց Կարին ոտքով գնացող մարդկանց կարուանի հետ և, քսաներորդ օրը Ս. Կարապետի գերեզմանը համբուրելուց յետոյ, քսանմէկերորդ օրը Մուշ հասաւ:

Այնտեղ նրա ականջին դիպան սոսկալի լուրեր:

Ամեն կողմ քուրդերը սկսել էին կոտորել և թալանել. էլ մի կտոր «հալալ» հաց ուտել անկարելի էր: Բայց քուրդերից աւելի սոսկալի էին հայ վաշխառուները, որոնք, իրենց՝ սուրից աւելի մահաբերու՝ մուրհաւները ձեռքներին, խլում, կողոպտում էին և մուրացիկ մնացողների վրայ էլ կուշտ կուշտ ծիծաղում: Նրանք լրբութիւնը մինչև այն աստիճանի էին հասցրել, որ տոկոսի փոխարէն համարձակ վում էին գիւղացիներից նրանց գեղեցիկ կնիկներին կամ հարսերին պահանջել մի քանի օրուայ համար...

Նա ինքը—Եղօն, Մշոյ շուկայի մէջ, իւր ականջներովը լսեց, թէ ինչպէս մի վաշխառու գողում էր իրեն աղաչող մի գիւղացու վրայ:

—Եթէ փող չունիս, կնոջդ շալվարը ծախիր...

—Կի՛րք վաշխառուներ... քիւրդերից լըրբ... մըռնչում էր Եղօն:

Կ. Պօլսից առած տոմսակի տիրոջ—«Հրանտ»-ին գտաւ և տուեց նրան տոմսակը:

Հրանտը կարպաց, նստեցրեց իւր մօտ Եղօնին, երկար խօսեցրեց նրան, գիշերը իւր տունը հիւր տարաւ, մինչև կէս գիշեր էլ ինքը խօսեց և միւս առաւօտ շուտով դէպի գիւղը ճանապարհ դրեց մտախոհ Եղօնին:

Կէսօր էր, երբ Եղօն գիւղը մտաւ և վաղեց դէպի տուն:

Բակը ներս մտնելուն պէս ապշած մնաց:

Տունը բոլորովէն դատարկ էր և նրա շեմքի վրայ նստած երեւում էին միայն ծերունի հայրը, որը զբոյսից նրան, լաց եղաւ նրա կուրծքի վրայ, և որդին, որը եկաւ ընկնելու նրա գիրկը և գոչեց՝

—Ո՛ւր է մայրիկը...

—Այո, հայր, գոչեց Եղօն,—ո՛ւր է մայրս, ո՛ւր է կինս, վերջապէս խօսիր, ինչո՞ւ այսպէս թորշումել և սաստիկ ծերացել ես, ինչո՞ւ որդիս այսպէս նիհար և կեղտոտ է... խօսի՛ր հայր...

Ծերունին սրբեց դէմքը և ալէխառն մօրուքը, կամեցաւ չ'արտասուել, սակայն նորից արտասուեց և ասաց.

—Ա՛խ որդի՛, մայրդ մեռաւ քեզ օրհնելով... իսկ կինդ մեռաւ քեզ անիծելով, որ թողիւր իրեն մենակ, որ ձգեցիր իրեն զազանի ճանկը, որ դնացել ու մոռացել էիր մեզ... կինդ անիծեց քեզ, որովհետև նա արատեց իւր պատիւը... չը կարողացաւ քեզ հաւատարիմ մնալ... և դրա պատճառը դու եիր...

Եղօ՛խ աչքերը մթնեց, քիչ մնաց ընկներ, երեքսց
և հարցրեց դողդոջուն ձայնով.

—Սյդ ի՞նչ ասացիր, հայր...

—Ասացի, ինչ որ եղել է, որդի... լսիր, պատմեմ
քեզ ամեն ինչ: Երբ հինգ ոսկիդ տուինք վաշխ-
առուն, նա արդէն մեր կովը քաշել տարել էր և,
երբ յետ պահանջեցինք, ասաց, որ դեռ հինգ ոսկի
և տաս ոսկու տոկոսն ևս պարտ ես իրեն... անցան
ամիսներ. չոր հաց ուտելով ~~ձերտեցի~~ մայրդ մեռաւ,
իսկ կինդ գնում զրացիներից կաթ և մածուն էր
խնդրում, որ չը լինի թէ ես էլ մօրդ պէս լինիմ և
ինքը անօգնական մնայ... Բայց մի օր կինդ զուրս
գնաց և գիշերը տուն չ'եկաւ: Երկրորդ օրը նրան
տուն բերին ջախջախուած: Գիտես մեր աղբիւրի
մօտի ձորը... նրա գլխից նա իրեն ձորն էր ձգել և
իմ զրկիս մէջ մեռաւ, անիծելով քեզ և պատմելով
թէ ինչպէս վաշխառուն բռնաբարեց իրին... Կինդ
մի սուրբ կին էր, չ'ուզեց ապրել ականաց քեզ ան-
հաւատարիմ գտնուելուց յետոյ և իրեն սպանեց:

Եղօն ձեռքերով մտքերը բռնեց և գոչեց կատաղի
ձայնով.

—Մինչդեռ ե՛ս, ե՛ս լերբս, ե՛ս կեղտոտս, ամեն
օր անհաւատարիմ էի գտնվում իմ պաշտելի կնոջս...
և այս տեղ մի վաշխառուն, մի գձուծ, ստորաքարշ
կենդանի գայ պղծելու... Աստուած իմ, ինչո՞ւ այս
բոլոր դժբախտութիւնները միասին ուղարկեցիր...
խնթանամ... արի՞ւն թափեմ, յետոյ երթամ բանդ
պարկեմ... իսկ հայրս, որդի՛ս...

Եւ վեր թռաւ տեղեցն, արագութեամբ զուրս եկաւ
տնից, յետոյ գիւղեց ու վաղէ-վաղ դէպի քաղաք գնաց:

Երեկոցեան հասաւ քաղաք, գտաւ հրանտին, շն-
չասպառ ներս ընկաւ, ամեն բան նրան պատմեց ու
փռուեց գետին...

Հրանտը ժպտում էր:

—Ես արդէն դրանք զիտէի, ասաց նա, —վե՛ր կաց,
Եղօ՛, եկաւ ժամանակը, որ դու վրէժդ առնես...

Ու վեր կացրեց Եղօին ու խօսեց նրան:

է.

Մի կիւրակի օր էր. Եղօն եկեղեցի մտաւ, աղօ-
թեց սրտագին, խոստովանուեց, ջերմեռանդութեամբ
հաղորդութիւն տուաւ, պաշեց պաշպեց բոլոր պատ-
կիւնները, եկեղեցու ամեն մի քարը և զուարթ դէմքով
գնաց կիեղեցուց:

Հագել էր իւր մորթապատ «քէզախիկը»¹⁾, իւր
«տրեխները», գլխին մի նոր «քեօլօղ»²⁾ էր դրել՝ «եազ-
մա»³⁾ ներով փաթաթած, մէջքին փաթաթել էր Կ.
Պօլսից բերած լայն ու մեծ շալը և ձեռքին բռնած
ունէր մի բարակ փայտ:

Արագութեամբ անցաւ մի քանի փողոց, կանգ
առաւ մի գեղեցիկ շինութեան առաջ և զուռ ծեծեց:

Բաց արեցին: Երբ որ իմացաւ թէ Մարտիրոս
աղան վերեւ «օղան» նստած էր, առանց տրեխները
հանելու վեր գնաց և ուղղակի ներս մտաւ:

Մարտիրոս աղան դեռ ևս գիշերադռնաւով (եկե-

¹⁾ Կարծ վերարկու բաձկոնածէ: ²⁾ Սրածայր ծաղեայ գլխարկ:

³⁾ Մետաքսեայ ծաշկինակ:

ղեցի իսկ չէր գնացել) նստած էր օթոցի վրայ, մի կողմից «ներգիլէն» էր քաշում և միւս կողմից իւր կողքին դրուած մի արկղիկից մուրհակներ էր հանում, կարդում էր և զըջով թուեր էր գրում մի թղթի վրայ:

Ոտքի ձայնը լսելով, նա ընդհատեց զբաղմունքը և վեր նայեց: Երբ տեսաւ Եղօին, սարսռաց, գունաթափուեց և հազիւ հազ կարողանալով զսպել իրեն՝ ասաց.

—Այ բարով եկար, հազար բարով, ճգնաւոր Եղօ, համեցէ՛ք, համեցէ՛ք, արի նստի՛ր այստեղ... Ի՞նչպէս ես, ո՞ղջ ես...

—Աստուած կեանք տայ, աղա՛, — ասաց Եղօն նրստելով:

—Է՛, ե՞րբ ես եկել:

—Երէկ եկայ, աղա՛, — խօսեց Եղօն ժպտելով:

—Հա՛, շատ լաւ, շատ ուրախ եմ, որ ինձ չես մոռացել, չը լինի՞ թէ մտածում ես, որ ինձ պարտք ունիս, ո՞չ, ո՞չ, թէ և մուրհակդ ետ չեմ տուել, սակայն...

—Չոգ չէ, աղա, ընդհատեց նրան Եղօն, — այդ մուրհակը, եթէ պարտք չունիմ, հիմա կարող ես տալ... տուր տեաններ...

—Հա՛, ուղիւմ ես, այս բոպէիս, աղա՛ս, գոչեց աղան և արկղիկի միջից՝ փնտռելով՝ հանեց մի մուրհակ ու պարզեց Եղօին:

Բայց Եղօն չառաւ մուրհակը, այլ ժպտելով ասաց.

—Լա՛ւ, աղա՛, կարելի՞ է կարդաս... ուզում եմ իմանալ թէ՛ այդ մուրհակի մէջ իմ պարտքս ո՞րքան է...

—Ի՞նչպէս, — գոչեց զարմացած և գունաթափ ա-

ղան, — Ի՞նչպէս թէ որքան է... վեց ոսկի էլի... չե՞ս յիշում:

—Ի՞նչպէս չէ, աղա, — ասաց Եղօն՝ միշտ իւր հեղինական ժպիտը դէմքին, — բայց ախր հայրս գրում էր թէ՛ դու ասել ես, որ ես քեզ 10 ոսկի եմ պարտական...

—Ե՞ս, ե՞ս եմ ասել, քա՛ւ լեցի. եղբայր, ինչե՛ր ես ասում... ա՛ռ, առ մուրհակդ, երեսայական բաներ մի խօսիլ:

—Լա՛ւ, լա՛ւ, աղա, մուրհակը կ'առնեմ, բայց...

Ասաց Եղօն և, արագութեամբ սենեակի դռան կողմը ցատկիկով, դուռը փակեց, յետոյ դռնալով ապշած վաշխառուին, երկու քայլ արեց դէպի նա և ասաց դռն ձայնով.

—Աղա՛, հինգ ոսկին առնելուց յետոյ, կ'ովն էլ քաշեցիր տարար և ծնողայոց ցամաք հացով միայն թողիր... այդ բաւական չէր... կնոջս էլ բռնաբարեցիր...

Վաշխառուն՝ գունաթափ մուրհակները թողեց և տեղիցը վեր թռաւ:

—Ի՞նչ է այդ, — ասաց Եղօն, — ո՛ւր ես շարժվում տեղիցդ. նստի՛ր և լսիր ինձ... նստի՛ր, աւելացրեց նա և, իւր հուժկու ձեռքով բռնելով նրա ուսիցը, մղեց նրան օթոցի վրայ. — այժմ, կրկնում եմ, կինս բռնաբարեցիր և նա ինքն իրեն սպանեց... ազատուցար էլի... խօսք չ'ունիմ... խոստովանվում ես, որ այդ արել ես...

Վաշխառուն նորից ոտքի կանգնեց և շուարած ու բարկացած պատասխանեց.

—Ինչե՛ր ես ասում, եղբայր, կիւրակի օր եկել

Ի՞նչ զրպարտութիւններ ես անում... Հիմն ես կ'երթամ միւթէսերիֆի մօտ...

— Զայնդ... գոչեց Եղօն, «քէզախիկի» տակից դաշոյնի ծայրը ցոյց տալով. — եթէ նորէն բարձր խօսե՛ս, շան սատակ կ'անեմ... նստի՛ր և պատասխանի՛ր... նստի՛ր:

Վաշխառուն՝ դաշոյնը տեսնելով՝ լռեց և գոգողալով նստեց:

— Սյժմ, — շարունակեց Եղօն, — ամենքի հետ երեւի այդպէս ես վարվում, փողը տալիս ես մէկ... առնում ես երկու և, այդ բաւական չէ, խլում ես նրա ուտելիքը և պատիւը... Ինչո՞վ պակաս ես անում քիւրդերից. ինչո՞վ ես զանազանվում Միրզա բէգից, հաջի Թաիբից, հասան բէգից... տե՛ս, լսիր ինձ, ես, որ քեզնից անպատուած մի զոհ եմ, եկել եմ քեզնից ազատելու իմ միւս ընկեր լինելիք անձերին... այս րոպէիս կըտաս ինձ բոլոր մուրհակները...

— Բայց, թո՞թովեց աղան:

— Զայնդ... մի խօսք չեմ ուզում, — գոռաց Եղօն և դաշոյնը՝ բոլորովին հանելով՝ փայլեցրեց նրա աչքի առջև, — շուտ, մուրհակները... բոլորը այս արկղիկի մէջն են, ուրիշ ո՞րտեղ կայ...

— Ուրիշ ոչ մի տեղ չըկայ...

— Իսկ այս պահարանի մէջ... դեռէկիդ տակը... կլնի և շուտով հաւաքիր բոլորը ու լից այս արկղի մէջ... ելի՛ր...

Դաշոյնը ստիպեց վաշխառունին կատարել Եղօի բոլոր հրամանները: Մուրհակները բոլորը Ժողովուրդին արկղիկի մէջ, որ՝ առնելով Եղօն՝ զրեց վաշխառունի առջև, արագութեամբ հանեց գրպանից մի լուցիկ, կրակ տուեց թղթերին և գոչեց...

— Վայելէ մուրհակներիդ ծուխը...

Վաշխառուն ուղեց զոռալ, բայց դաշոյնը մօտեցաւ կոկորդին. նա լռեց և սկսեց արտասուել:

— Հրէշային արցունքներ... ասաց Եղօն դառն ծիծաղով:

Երբ այրուեց վերջին մուրհակը և ծուխը քուլաքուլա դուրս գնաց երգիկից՝ Եղօն մօտեցաւ դեռ ևս արտասուող վաշխառունին և՝ բռնելով նրա թևից՝ ասաց.

— Մուրհակները ոչնչացան, սակայն դրանց գրողը նորէն կարող է գրել դրանց նմանները... պէտք է ոչնչացնել ոչ թէ դանակը, այլ դանակ բռնող ձեռքը... այդպէս էր ասում Սրշաւիրը... դէ՛հ, Մարտիրոս աղա, եթէ հաւատում ես մի բանի, եթէ ունես Աստուած և այդ Աստծուն կարող ես դիմել՝ չոքիր և զղջալով խոստովանուիր նրան, թէ քանի մարդ ես ոչնչացրել քանի՜ ազգակիցներիդ արիւնաքամ և անպատիւ ես արել քանիսներին պատճառ ես եղել պանդխտութեան մէջ կամ մեռնել կամ հրէշանալ... չոքիր և աղօթիր, եթէ կարող ես, որովհետեւ էլ կեանքդ վերջանում է... դեհըր ուզում են իրենց ընկերին իրենց մօտ...

Վաշխառուն քարացել էր համարեա, մեքենայաբար չոքեց ու մեքենայաբար ասաց «Հայր-մեր»-ը և երբ տեսաւ, որ դաշոյնը կոկորդին է մօտենում, ձեռքերը պարզեց և գոչեց...

— Խղճա՛...

— Որի՞ն խղճացիր:

— Որդիներ ունիմ:

— Քանի՜ որդի որբ թողիր:

Handwritten text, likely a list or index, written in a cursive script. The text is arranged in several lines, with some words appearing to be repeated or listed in a specific order. The handwriting is somewhat faded and the ink is dark.

217. 1874

Գրքի անունը
 Գրքի հեղինակը
 Գրքի տեմա

—The U.S. has the largest number of people

18948

2013

